

Pistes lul·lianes en temps de la Reforma: Philipp Melanchton

Jordi Gayà Estelrich

Introducció

És un fet prou documentat que durant els segles XVI i XVII el nom de Ramon Llull era ben present en els cercles intel·lectuals del Centre d'Europa. Les històries del lul·lisme, principalment a partir de l'obra dels germans Joaquim i Jordi Carreras i Artau,¹ donen compte dels autors que fan referència a Ramon Llull i de l'edició d'obres seves, i d'altres que se li atribueixen.² És, però, una història complicada per motius diversos. En primer lloc, perquè s'ha de resseguir una història doble: la del Llull conegut a través de les seves obres autèntiques, per una part, i, de l'altra, la del Llull divulgat per un cúmul d'obres que porten el seu nom, però definitivament no autèntiques.³ Ara bé, construir aquesta doble història no ens pot permetre oblidar que en aquells moments Ramon Llull era conegut com un de sol, autor d'unes i d'altres obres. Encara que, en les referències generals que trobam en els autors d'aquell moment, percebem la consciència que es tracta d'un personatge amb interessos molt diversos, fins i tot contradictoris, i que, en cada cas, pot interessar per un tema concret. D'aquesta manera, i per regla general, hom es refereix a Ramon Llull no pel conjunt de la seva obra, sinó

---

1 T. CARRERAS Y ARTAU, J. CARRERAS Y ARTAU, *Historia de la Filosofía Española. Filosofía cristiana de los siglos XIII al XV*, t. II, Madrid 1943 (Ed. facsimil, Barcelona Girona 2001).

2 Estanislaou ROGENT, Elies DURAN, *Bibliografía de las impresiones lul·lianes*, Barcelona, 1927 (reimpr., 3 vols., Palma, 1989-1991). Per a més informació sobre autors i publicacions és imprescindible consultar Anthony BONNER (dir.), *Base de Dades Ramon Llull*, Centre de Documentació Ramon Llull, Universitat de Barcelona, <<http://orbita.bib.ub.es/llull>>.

3 Una bona mostra de la quantitat de textos atribuïts a Ramon Llull, es pot veure, pel que fa a doctrines alquimistes, a M. PEREIRA, *The Alchemical Corpus Attributed to Raymond Lull*, Londres 1989.

per un aspecte particular.

A inicis del segle XVI, el coneixement que es podia adquirir de Ramon Llull comptava ja mig segle de publicacions. Pel que fa a obres autèntiques de Ramon Llull, la primera que va sortir d'impremta fou l'*Ars breuis*, que els catàlegs donen com a editada a Venècia vers 1475, seguida de l'*Ars generalis ultima* (Venècia 1480). Els anys 90 es publicaren la *Disputatio eremitae et Raymundi super aliquibus dubiis quaestionibus Sententiarum Magistri Petri Lombardi* (Lió 1491) i el *Liber de Sancta Maria* (París 1499). El primer volum de *Liber contemplationis* s'imprimí a París el 1505. El 1515 sortí a València un volum que aplegava l'*Ars inuentiua* i la *Tabula generalis*, mentre a Lió s'imprimia l'*Arbor scientiae*, obra que ja havia estat editada a Barcelona dues vegades (1482 i 1505).

Entre els autors lul·listes que durant aquestes dècades publicaren les seves obres, hi trobam Pere Daguí (m. 1500) i Jaume Janer (m. 1506). La majoria d'edicions veren la llum a Barcelona, València i Sevilla, però la *Ianua artis* de Pere Daguí també fou impresa a Roma (1485) i a París (1491).

En els primers decennis del segle XVI destaca amb força el cercle parisenc de Charles de Bouvelles (c. 1470 - c. 1553) i Jacques Lefèvre d'Étaples (c. 1455 - 1536), que promouen l'edició d'obres de Ramon Llull i la difusió de la seva figura, més tost en el vessant místic, entre els cercles renaixentistes europeus.⁴ Ara bé, per a la història que aquí ens interessa, el fet més remarcable és la publicació d'*In Rhetoricam isagoge*, que s'imprimeix a París el 1515 com a obra de Ramon Llull.

---

⁴ Cf. J. M. VICTOR, «The Revival of Lullism at Paris, 1499-1516», *Renaissance Quarterly* 28 (1975) 504-534; M. D. JOHNSTON, «The Reception of the Lullian Art», *Sixteenth Century Journal* 12 (1981) 31-48.

És en aquest punt on s'inicia la nostra història. És a dir, un moment en què hom disposa d'una quantitat raonable d'obres importants de Ramon Llull, entren en escena els lul·listes no catalans i es difonen les obres metodològiques atribuïdes a Llull (mentre les de caràcter alquímic començaran la seva vida impresa entorn de 1546).

En aquest moment Philipp Melanchton rep noves de Ramon Llull.

La referència de Philipp Melanchton a Ramon Llull

Philipp Melanchton (1497-1560) és l'estret col·laborador de Martí Luter, que carregà amb el pes de moltes de les disputes inicials de la Reforma, però també és el *Praeceptor Germaniae*, l'humanista editor i comentador dels clàssics, el pedagog innovador, dimensió que no negligí quan s'apuntà a la causa reformadora l'any 1518, quan abandonà Tübingen per passar a Wittenberg, on restaria fins a la seva mort.⁵ En el seu curriculum acadèmic comptava ja el títol de batxiller en Arts, obtingut a Heidelberg l'any 1511 (sols tenia 14 anys), i el de mestre en Arts, obtingut a Tübingen el 1514. A Wittenberg, el setembre de 1519 fou promogut batxiller en Teologia.

És a Wittenberg on, entre el 28 d'octubre de 1544 i el 8 de juny de 1546, dicta 77 lliçons, que han estat conservades en un manuscrit que té per títol *Rapsodiae in Dialecticam D. Philippi Melanthonis ipso auctore praelegente*.⁶ En el text de la lliçó

---

⁵ Per a una introducció a l'aspecte de l'obra de Melanchton que aquí tractam, es pot veure P. МАСК, *A History of Renaissance Rhetoric 1380-1620*, Oxford 2011, pàg. 106-122. Bona mostra de la influència de les obres de Melanchton són les moltes edicions que tingueren. Els *Elementa Rhetorices* tingueren 34 edicions entre 1530-1550, i *Erotemata dialectices* en tingué 39 entre 1547 i 1579.

⁶ El manuscrit es troba a la Bayerische Staatsbibliothek, Clm 26081, i es pot consultar a <http://daten.digitale-sammlungen.de/~db/0003/bsb00031772/images/>.

48, del dia 25 d'agost de 1545, s'hi troba la referència que fa a Ramon Llull. El text ha estat citat sovint en la bibliografia, tant sobre Llull com sobre Melanchton, encara que sempre d'una manera fragmentària.⁷ Donam ara, en traducció i en original, el text complert, començant pel motiu que porta Melanchton a parlar de Ramon Llull:

«Inventora és un terme retòric, és a dir, els rêtors usaven aquest terme. Més encara, se l'apropriaven més del que tocava, perquè pretenien ser els artífexs d'arts que no havien après. Per això titllaven d'inventora la seva art.

Quan jo era un jove adolescent, circulava un llibret de Llull que encara es pot trobar. Aquells que havien aconseguit aquest llibre, l'amagaven com si fos un tresor únic. Es titulava *Ars multiplicandi*, és a dir, doctrina sobre la còpia per allargar el discurs quan hom parla. Proclamaven que si hom tingués o aprengués aquell llibre, li seria possible parlar de totes les coses de la manera més prolíxa.

Jo, adolescent aleshores, el vaig tenir a les mans, i vaig trobar que no era altra cosa més que una explicació dels llocs i dels predicaments. I pel que em sembla, crec que fou d'aquell llibre d'on Erasme prengué peu per escriure el *De copia*, ja que hi segueix el mateix orde que Llull en el seu. En efecte, la segona part del *De copia* és, en realitat, un llibre dialèctic sobre els llocs, i tot allò que els rêtors exposen sobre les maneres d'amplificar (el discurs), ho prenen dels llocs dialèctics. Doncs, no troba res la dialèctica? La dialèctica no és inventora, sinó que, de les coses que té al davant, elegeix les més adients. La dialèctica és l'art d'elegir

---

⁷ Qui me posà en la pista del text de Melanchton fou A. TRANINGER, «The Secret of Success: Ramism and Lullism as Contending Methods», in S. J. REID, E. A. WILSON (eds.), *Ramus, Pedagogy and the Liberal Arts. Ramism in Britain and the Wider World*, Farnham 2013, pàg. 113-132.

allò més idoni i escaient segons la matèria proposada i segons les coses.»⁸

A l'historiador del lul·lisme són moltes les pistes de recerca que se li obren amb aquest text. Per començar caldrà identificar les circumstàncies en què l'adolescent Melanchton pogué conèixer una obra de Ramon Llull o que circulava sota el seu nom. Després caldrà identificar la doctrina que li atribueix i, per fer-ho, caldrà exposar les discussions d'aquell temps sobre la retòrica i rastrejar quin paper hi ocupava el nom de Ramon Llull. En aquest context seria necessari estudiar més de prop el tema dels llocs, tema cabdal en l'obra retòrica i teològica de Melanchton. A més, la referència a Erasme fa necessari dedicar certa atenció a aquest personatge, encara que sols sia pel que fa al tema de la còpia, tema punter de l'ensenyament de l'època. I després de tot això, caldria avaluar més detingudament la relació que, parlant de Llull, s'estableix entre *ars inventiva*, el tema *de copia verborum et rerum* i els *loci*, aquests també en el seu vessant de *loci theologici*.

Aquest treball no pretén exhaurir de forma cabal totes aquestes pistes. Ens bastaria haver ofert una millor comprensió de

---

⁸ «Inventrix est vocabulum rhetoricum id est, rhetores usi sunt illo vocabulo, ac multo plus sibi arrogabant, quam poterant, id est, volebant esse artifices artium quas non didicerant. Ideo vocabant suam artem inventricem.

Me adolescentulo circumferebatur libellum Lulli, qui iam extat, et illi qui hunc librum habuerant eum occultabant tanquam singularem thesaurum, qui dicebatur ars multiplicandi, id est, doctrina de copia augendae orationis in dicendo. Illi iactitabant, si quis haberet vel sciret illum librum, posse eum de omnibus rebus quam copiosissime dicere.

Ego adolescens vidi illum librum, et inveni nihil aliud esse, nisi doctrinam locorum et praedicamentorum. Et ut mihi videtur, credo ex illo libro Erasmus sumpsisse occasionem scribendi de copia, ubi eodem ordine procedit, quo hic Lullus. Quia secunda illa pars de copia est dialecticus liber de locis, et quidquid rhetores tradunt de ratione amplificandi, sumitur ex locis dialecticis.

An non invenit dialectica? Dialectica non est inventrix, sed propositis rebus eligit aptiora. Dialectica est ars eligendi idonea et convenientia proposita materia et rebus.» Ms. citat, pàg. 713-715.

les paraules de Melanchton i, amb això, animar a explorar amb noves perspectives la presència de Ramon Llull en uns segles tan importants de la cultura europea.⁹ A continuació plantejarem algunes preguntes que ens ajudin a respondre els interrogants abans oberts.

Comencem, però, amb algunes observacions sobre l'escrit on trobam la referència transcrita.

Les *Rapsodiae in Dialecticam*: títol i autor

El títol de l'escrit és *Rapsodiae in Dialecticam*. No és un títol freqüent. El terme *rapsodiae* resulta ambigu, encara que d'entrada el puguem justificar pel ressò clàssic que havia de tenir en els coneixedors de la cultura grega i llatina. En aquells anys, però, gaudia de gran prestigi una obra que incloïa el terme en el seu títol. Era l'obra de l'historiador venecià Marcus Antonius Coccius Sabellicus (1436-1506) titulada *Enneades sive Rhapsodia historiarum*, redactada entre els anys 1498-1504. L'autor hi reuneix textos antics per construir una extensíssima història del món que divideix en 11 parts (enneades). Al començament de la sisena part, l'autor introduí una «Epistola apologetica» al final de la qual, amb una certa ironia, fa referència al títol que ha escollit. Ha escollit «Enneades» perquè no en troba una de contemporània més adequada, i afegeix «rapsodiae» perquè, en un principi, es cantava allò que ara es troba escrit en els historiadors. Recorre al terme grec, afirma, per no trobar-ne un d'actual més adequat. Suggereix, a més, una relació entre la narració de les històries i el cant poètic.¹⁰

---

⁹ Altres vegades ja he manifestat el meu parer crític a una línia historiogràfica que gairebé domina la història del lul·lisme i que consisteix a separar els autors entre a favor de Llull i els contra Llull, sense arribar a entrar en l'examen d'allò que diuen uns i altres.

¹⁰ «Quamquam meminisse poterunt illi fuisse (quod ad reliquum dictionis attinet) canere apud maiores quod nunc eloqui est, si Strabo verus est author. Nec quia modulatus sit po-

No és difícil imaginar que la massiva presència de l'obra de Sabellicus, gràcies al gran nombre d'edicions que se'n feren, establís una relació conceptual entre *rapsodiae* i narracions històriques, aprofitables per embellir els discursos, del tot comprensible en un lector com Melanchton, no sols per la seva immersió en els clàssics, sinó també per la seva atenció a la història en general. El fet és que, per una part, l'estudi de la història en els clàssics feu de Melanchton un traductor i comentador de Tucídides.¹¹ Per altra banda, Melanchton està plenament convençut que la història, tant la pagana com la bíblica, ofereix tot allò que l'home, i especialment el bon cristià, ha mester per a la seva vida social i religiosa.¹² Bona part de la utilitat de la dialèctica, per tant, haurà de consistir a ajudar a entendre i a extreure tot el significat que es pot trobar en els fets històrics. En la pedagogia de Melanchton, comprendre una història, saber destriar-ne l'argument, és tan important com analitzar un raonament doctrinal.

---

etarum sermo minus quadrat nobis ratio. Est enim poeticae cognata historia...». *Posterior pars eiusdem Rapsodiae Historiarum M. ANTONII COCCII SABELLICI, continens sex Enneades reliquas cum earundem Repertoriis et Epitomis*. Vaenunduntur ubi et reliqua pars an Ioanne Paruo et Iodoco Badio Ascensio, (1528) [s.p.]

11 Li dedicà diversos cursos al llarg de la seva docència. Al començament d'una de les seves obres més populars, *Dialecticae praeceptiones*, sense justificació explícita, hi publicà la traducció d'un capítol de Tucídides sobre la guerra civil. L'«estat de la ciutat» a què aboca la guerra civil, quan l'home «uindictam religioni et lucrum iustitiae anteponit, et potentiae innoxiae inuidet», ens fan pensar amb els moments de la lluita entre catòlics i protestants en aquells anys 1541-1542 (el febrer de 1541 tingué lloc el col·loqui de Ratisbona), quan Melanchton publica l'obra, sense deixar d'intervenir en les disputes i multiplicar els seus oficis de mediador.

12 El pensament de Melanchton sobre la importància de la història es troba clarament exposat en la presentació de la seva edició del *Chronicon* de Johannes Carion el 1558. Hi destaca la complementaritat que subratlla entre història pagana i bíblica, i l'ensenyament que dels fets històrics se'n pot treure per interpretar el present. És així que la història, diu explícitament, serveix per a desemascarar els errors «ut, cum falsa decreta facta sunt, non solum in Ecclesia, sed etiam in transferendis imperii mundi. Item de adoratione hominum mortuorum, de circumgestatione panis in pompa persica, de sacrificio venali, de caelibatu». *Chronicon Carionis expositum et auctum multis et veteribus et recentibus historiis [...] a Philippo Melanthon et Casparo Peucero [...] Francofurti ad Moenum, 1624, pàg. 109*

Les *Rapsodiae*, però, no són unes lliçons sobre història, sinó un ensenyament de l'aplicació de la dialèctica. En aquest sentit, resulta quasi forçós recordar l'oposició entre «rapsòdia» i sistema que establirà la filosofia moderna. En efecte, el que llegim a Melanchton, i en els altres dialèctics contemporanis, és majorment un mètode per ajustar l'anàlisi de qualsevol argument a l'esquema predicamental aristotèlic, ara de nou formulat amb la doctrina dels *loci*. I és exactament això, l'esquema aristotèlic, el que Kant anomena irònicament «rapsòdia», un senyal per als posteriors, però no una idea consolidada, la base d'un sistema.¹³ Encara que equivocat, des del punt de vista de Kant, no podem negar que l'esforç de Melanchton pretenia dotar els seus alumnes tant d'un instrument analític fiable com d'un cos doctrinal compacte, sistèmic, on poguessin confluïr l'herència clàssica i la vivència religiosa reformada.

En el concepte de Kant hi ha un altre element destacable, la fragmentarietat.¹⁴ Aquest és el tret que ressalta en les *Rapsodiae*. Els exemples s'encadenen un a l'altre tractant dels temes més dispars i referits a un esquema expositiu que ben sovint no hi ha mode d'identificar clarament. De forma que, en resum, el títol *rapsodiae* faria referència més immediatament a aquesta fragmentarietat, tot declarant que no es tracta d'un text sistemàtic, sinó d'un recull d'exemples de tipus divers, entre els quals figuren també les narracions històriques.

De totes maneres queda un dubte: és el mateix Melanchton l'autor del títol? Més encara, és Melanchton l'autor de l'escrit? Comencem per analitzar el manuscrit. El volum, de format mitjà, consta de 1.231 pàgines escrites amb lletra gran,

---

13 I. KANT, *Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik*, & 39.

14 *Ibid.* & 43.

ressaltant amb majúscules molt marcades conceptes, noms propis o inicis de pregunta i de resposta.¹⁵ El text ocupa les pàgines 1-1131, seguit d'un «Index rerum» (pàg. 1132-1204) i un «Elenchus locorum sacrae scripturae» (pàg. 1205-1231). El text, sense cap mena de preàmbul, presenta el contingut de 77 classes, cada una amb la seva data, impartides entre el 28 d'octubre de 1544 i el 8 de juny de 1546. La regularitat sol ser setmanal, encara que hi ha ocasions en què l'interval és més gran, i en altres ocasions se succeeixen les classes dos dies seguits. El dimarts és el dia de la classe i quan s'indiquen dos dies seguits el primer correspon al dilluns, la qual cosa dona peu, de vegades, a referir-se a l'evangeli llegit el diumenge.¹⁶ Aquest fet és compatible amb l'anunci del curs, on s'oferien dues exposicions, una sobre la Poètica d'Horaci, a impartir el dilluns, i l'altra sobre Dialèctica, a impartir el dimarts.¹⁷

El contingut, en efecte, es distribueix en quatre llibres sobre Dialèctica, sense reprendre el títol que s'ha donat a tot l'escrit. Com a mostra dels títols que es posen, llegim «Primus liber dialectices» o «Finivit secundum librum Dialectices Dominus Philippus XXIII die iunii anno MDXLV».

El contingut de *Rapsodiae*

Podem definir el contingut com apunts de classe. No sembla, però, que siguin apunts preparats pel mateix Melanchton,

---

¹⁵ No estic en condicions de poder fer un estudi paleogràfic del manuscrit, però una simple comparança amb autògrafs de Melanchton mostra trets remarcablement semblants. De fet, la seva cal·ligrafia fou força canviant, com es pot veure a S. L. SOTHEY, *Observations upon the Handwriting of Philip Melanchthon*, London 1839 (amb diverses reimpressions).

¹⁶ Ho fa, per exemple, a la lliçó 39 (13 juliol 1545), pàg. 569, o a la lliçó 74 (24 maig 1546), pàg. 1056.

¹⁷ PHILIPPI MELANCTHONIS *Opera quae supersunt omnia*, ed. C. G. Bretschneider, vol. V, Halis Saxonum 1838, col. 521.

sinó els presos per un oient que reflecteix bastant fidelment les paraules del mestre, encara que no necessàriament tot el que s'ha exposat. De l'autenticitat dels apunts, en són indicatiu les paraules de correcció amb què el mestre es dirigeix als alumnes, que hem d'imaginar joves de 13 a 15 anys, si no més joves, i no sempre ben disposats a escoltar. Prop del Nadal de 1545 els adverteix: «Si vultis esse auditores, praestate obedientiam, quam debetis praestare. Quia si non vultis audire, quid attinet me multum clamare. Ascendite ergo. Nemo tamen vult ascendere. Ergo ego quoque abibo.»¹⁸ Altres vegades els exhorta amb to paternal: «Tantes vegades vos he exhortat, que ara no sols vos exhort sinó que vos implor que sigueu aplicats, per amor de Déu», com també els indica que s'ho estimin com un joc («ludentes componatis syllogismos»).

Amb el to escolar d'aquestes paraules s'acumulen els exemples pràctics a mode d'exercicis sobre els més diversos temes, encadenats amb preguntes i respostes.¹⁹ Encara que manquen indicacions precises, la divisió en quatre parts segueix l'esquema usual, tal com, per exemple, ho fa a *De dialectica*.²⁰ Serien aquestes parts: predicaments, proposició, argumentació i llocs. L'extensió que les *Rapsodiae* dediquen a cada part és molt desigual, ja que la segona i la tercera part compten molt manco lliçons. La segona part, en concret, s'explica amb sols quatre lliçons.

L'inici de les lliçons de les *Rapsodiae* dona per fet que els oients

---

18 L. 61 (15 desembre 1545), pàg. 892.

19 El sistema de pregunta i resposta era particularment apreciat per Melancton que el considerava confirmat per l'ús («longo iam usu edocti»), tant en les arts com en la catequesi («ut breuibus et perspicuis erotematis quasi praeformata haberet iuuentus nostra et artium dicendi, et Christiane catecheseos elementa»). Cf. «Epistola nuncupatoria» a *Erotemata Dialecticae et Rhetoricae* PHILIPPI MELANTHONIS, Francoforti 1554.

20 *De Dialectica libri quatuor* PHILIPPI MELANCHTHONIS, Witembergae 1528.

ja han llegit alguna cosa sobre la dialèctica. Les primeres paraules serveixen per a posar de relleu la importància de les escoles («part privilegiada de l'Església»)²¹ i tot seguit formula la primera pregunta junt amb la resposta: «Digues-me, què has après de la Dialèctica? R/. Vaig aprendre a analitzar aquesta frase: “En el principi hi havia la Paraula”, i aquesta: “Les paraules de les nines són més lleugeres que les fulles caduques”. També vaig aprendre la definició de persona.»²² Són dos dels exemples que es repeteixen una i altra vegada al llarg d'aquest comentari i en altres obres. Reuneixen els dos aspectes de l'interès de Melanchton en l'estudi de la Dialèctica, poder comprendre el text bíblic i poder llegir amb profit els autors clàssics.

La lliçó primera i part de la segona serveixen per a insistir en la utilitat de la Dialèctica, comparant-la amb les altres arts. Després dona la definició de Dialèctica: «— Què és la Dialèctica? És l'art que ensenya el mode d'ensenyar correctament? — De quina manera ensenyam correctament? Definint, dividint i raonant.»²³

Aquesta definició, per tant, es refereix clarament als tres primers llibres de l'escrit. De fet, el llibre quart s'inicia amb una discussió sobre la naturalesa de la dialèctica que té com

---

21 «Scholae debent esse officinae virtutum, disciplinae, modestiae, imo pietatis. Quia sunt praecipua pars Ecclesiae, studium veritatis, virtutis, castitatis, moderationis, iustitiae. Illa debent apud nos florere. Alioquin enim nihil sunt disciplinae et respublicae.» L. 1, pàg. 1.

22 «Dicas mihi, quid didicisti ex dialectica? Discernere illam propositionem “In principio erat Verbum.” Et “Verba puellarum foliis leuiora caducis.” Item definitionem personae.» La primera frase pertany a Jo 1, 1, mentre la segona es troba a Ovidi, *Amores* II, elegia 16, v. 45.

23 «Quid est Dialectica? Est ars quae docet rationem recte docendi. Quomodo recte docemus? Definiendo, diuidendo et ratiocinando.» pàg. 35. De variants d'aquesta definició, en trobam, per exemple, en les primeres edicions del *De Dialectica* («Dialectica est ars definiendi, diuidendi et argumentandi»), que és ampliada en edicions posteriors («Dialectica est ars ac uia docendi, haec enim est proprie uis dialecticae. Porro omnis docendi uia ac ratio consistit in definiendo, diuidendo et argumentando.»)

a punt central la *inuentio* i que és el motiu de la referència a Ramon Llull. És el passatge que cal analitzar més de prop.

A la pàgina 706, hi figura aquesta portada interior: «Liber quartus dialectices, quem inchoavit dominus Philippus die XXV augusti MDXLV.» La pàgina 708 titula «Lectio XLVIII, XXV die augusti» i comença amb una pregunta: «Quomodo usitate diuiditur Dialectica.» Una breu resposta fa referència a la divisió entre lògica i crítica, i assenyala que la crítica és la part que s'ha explicat en els llibres anteriors. A mode de resum es fa aquest comentari: «Vosaltres adolescents, considerau que allò que s'anomena dialèctica, bé es presenti com una introducció o com algun altre exercici infantil, té la utilitat d'avesar el vostre enginy a la simplicitat i a la facilitat per explicar les coses, de manera que els adolescents compreguin quina és la manera més útil i necessària per a fer un judici dels temes que es proposen. Fins ara hem exposat la part de la dialèctica que podem donar per ben encaminada, encara que sols haguéssiu après les normes més comunes, com són: “Què, Qual, Quant.” “En el principi era el Verb.” “Persona, en quin predicament s'inclou.” “Definicions de fe, esperança, temor i caritat.”»

A continuació especifica un poc més aquesta referència al contingut ja explicat. Dedicava dos breus comentaris a les dues frases que des de les primeres classes s'usaren com a exemples: «In principio erat Verbum» i «Verba puellarum foliis leviora caducis.»

Els dos comentaris plantegen d'una manera implícita allò que diferencia el llibre que ara s'inicia, respecte dels tres anteriors. La pregunta central es dirigeix ara a la naturalesa del fet formulat en la frase, i, per tant, als mitjans que tenim per accedir a la naturalesa d'aquest fet. En el primer cas,

és a dir, que el Fill sia anomenat Verb, hom hi accedeix pels «vestigia» que Déu mateix ens ha procurat. En el segon cas, la intel·lecció de la frase ens porta a la consideració de la naturalesa. Melanchton pondera la importància del coneixement de la naturalesa, recordant que «ella ens mostraria Déu, si en nosaltres hi hagués encara aquella llum que es donava en la naturalesa íntegra dels nostres pares abans de la caiguda».

Aquesta explicació és confirmada per un argument, sols formulat en els seus termes, però en què s'apunta una reflexió fonamental. L'esment als primers pares dona peu, doncs, a aquest argument: «Adan fixà el nom de les coses. Per tant, Adan penetrà la naturalesa de les coses.»

Els termes de l'argument suposen, en primer lloc, la correspondència entre els noms i la naturalesa de les coses. En segon lloc, estableixen la conveniència d'aplicar a la pregunta per la naturalesa de la cosa aquells mateixos procediments ja aplicats en l'ordenació dels termes en la proposició i l'argument (matèria del tres primers llibres).

En el comentari que segueix, Melanchton accentua, en conseqüència, la importància de saber aplicar els preceptes ja apresos per assolir un coneixement superior. I, molt pedagògicament, aconsella als seus oients que juguin a comprendre sil·logismes («ludentes componatis sillogismos»), afegint l'advertència: «I no cregueu aquells necis que pensen poder aprendre les arts sense aquests preceptes, sols perquè han llegit algunes pàgines de Ciceró o d'algú altre i n'han manllevat algunes paraules, perquè per molt que puguin arreplegar una pila de paraules (copia verborum), cap certesa no s'acumula sense aquesta doctrina pueril.»²⁴

---

²⁴ Amb el qualificatiu de *puerilis* o *iuvencilis* Melanchton es refereix a l'ensenyament esco-

L'exhortació a exercitar-se en els preceptes apresos, es prolonga amb alguns exemples d'argumentacions mal construïdes, perquè incorren en la fal·làcia que la conclusió és més extensa que les premisses. La qual cosa el porta a introduir el tema de la *inuentio*, i demanar-se si la dialèctica pot ser inventora (*inuentrix*). Detallem el raonament que se segueix.

La classe havia començat recordant el que s'havia après de la dialèctica. En aquest sentit, el que s'havia après eren preceptes i regles, per tal de saber «definir, dividir i argumentar» i així augmentar els recursos d'interpretació de textos i de defensa d'opinions. La pregunta plantejada ara es girava sobre la possibilitat d'aplicar aquests preceptes a la naturalesa de les coses i així augmentar el seu coneixement, per tal d'enfortir les argumentacions. Introduït ara el tema de la *inuentio*, Melanchton procedeix a discutir el sentit del terme i conclourà sobre les condicions en què efectivament es pot parlar de la «dialectica inventrix».

D'entrada, però, es rebutja que la dialèctica ho sigui i se situa el concepte en el camp de la retòrica: «Inuentrix erat rhetorum.» És encertat que els retòrics s'atribueixin aquest caràcter inventiu? En opinió de Melanchton, no. La raó fonamental és que en parlar de la *inuentio* ens referim a la matèria («invenire est de materia»). Es posa l'exemple d'algú que entra a un obrador de pelleteria. El que hi trobarà serà, d'una part, les pells («materiam corium») i, de l'altra, els estris («formulos») usats per tallar-les.

La brevetat dels apunts no ens permet completar gaire més la reflexió. De totes formes la comparança visualitza força bé les dues parts: el material que es fa servir i els instruments

---

lar, de cultura general, podríem dir, a diferència de l'estudi professional o universitari.

amb què es pot donar forma a aquest material. El material procedeix de la naturalesa, mentre els estris són allò que el pelleter ha inventat.

Tot seguit es demana si «la dialèctica troba (*inueniat*) la matèria», reintroduint la referència als retòrics, ara amb acusacions més greus: els retòrics no sols usen aquell terme, sinó que fins i tot «pretenen ser els creadors d'arts no apreses («volebant esse artifices artium quas non dedicerant»). Per això anomenaven la seva art inventora («*artem inventricem*»). La línia següent inicia el record de la lectura de Llull.

Potser podríem entendre que l'autor ens vol dir el següent: la naturalesa és el punt de referència. Ni la dialèctica ni la retòrica la inventen. Ara bé, la invenció de mitjans per parlar de la naturalesa és pròpia de la retòrica, mentre la dialèctica sols es pot considerar inventora en la mesura que, servint-se també d'allò que guia la retòrica, va descobrint tots els aspectes de la naturalesa d'una manera ordenada i més exhaustiva possible.

Com hem apuntat, la referència a Llull, relaciona l'ensenyament lul·lià amb temes molts presents en l'ensenyament de Melanchton i del seu temps: la relació entre la dialèctica i la retòrica, així com els conceptes de *loci* i de *copia*.

Dialèctica i retòrica en el programa educatiu reformador

La distinció entre dialèctica i retòrica i la relació que guarden entre elles, és una qüestió que Melanchton es plantejà en diferents moments.²⁵ Fins i tot per explicar la seva pròpia

---

²⁵ Fou, en efecte, una qüestió que envoltà l'inici de la seva formació intel·lectual. En els seus anys d'estudi a Heidelberg (1509-1512, a l'edat de 12-15 anys), tractà Jakob Wimphling (1450-1528). Entre les preocupacions d'aquest autor figurava la reforma pedagògica. L'educació havia de proporcionar uns bons coneixements gramaticals, però també am-

dedicació.

En una de les seves primeres obres parla clarament de la renovació de la Dialèctica com una tasca imprescindible si es vol obtenir «el millor camí per als estudis més alts». Aquesta renovació ha d'arribar a «un judici sever dels autors antics» i ell mateix es proposa fer-ho amb ulteriors comentaris a Aristòtil.²⁶

---

pliar-se cap a la retòrica. Síntoma d'aquesta ampliació dels estudis i, en conseqüència, dels objectius pedagògics, el trobam en el seu escrit *Elegantiae*, publicat primer el 1491 amb el títol *Elegantiarum medulla* (que és bàsicament una gramàtica), i posteriorment com *Elegantiae maiores*, amb l'afegit d'una breu *Rhetorica*, on es fa esment dels *loci*. Cal apuntar, també, que fou Wimphling qui introduí Melanchton en les obres d'Erasmus. La relació, però, no fou mai gaire intensa, ja que Wimphling es distancià dels reformadors. El tema de l'evolució de la retòrica i la dialèctica compta, com es pot suposar, una bibliografia immensa.

Recordem, a més, que el 1515, quan Melanchton havia passat a la universitat de Tübingen, es publicaren el *De inventione dialectica* de Rudolphus Agricola i el *De copia* d'Erasmus. 26 «Necessaria est haec pars dialexeos ad comparandum acre iudicium de ueterum scriptis, et digna profecto, quam in scholis diligenter exerceat iuuentus [...] Quin et nos si dabitur, in Aristotelicis olim commentariis haec agemus latius. Nec enim reflorescent uera studia, nisi dialecticorum impuras et indoctas nugas prorsum deponemus.» PHILIPPI MELANCHTHONIS *De Rethorica libri tres*, Basileae apud Io. Frobenium [1519], pàg. 47. Melanchton publicà diversos comentaris a obres d'Aristòtil. Entre els quals podem esmentar el primer, que fou *In Ethica Aristotelis commentarius Philipp[i] Melanchtho[nis]*, Witebergae 1529, on hi ha una exposició introductòria «sobre la diferència entre la doctrina cristiana i la filosofia». L'any següent es publicà *Commentarii in aliquot Politicos libros Aristotelis*. PHILIPPI MELANCHTHONIS, 1530 Witebergae. En aquesta obra exposa com es decidí a estudiar Aristòtil en grec, però en atenció als alumnes optà per enllestir-ne una nova traducció llatina que milloràs les que es tenien a mà. Durant els anys 1543-1545 anuncià i impartí classes sobre l'Ètica, i el 1548 anuncià una «interpretationem Organi graece scripti, ubi videbunt studiosi, non spinosam esse Aristotelis Dialecticen, cum auctorem ipsum legent» (*Corpus Reformatorum*, 8, c. 784). En el mateix avís s'anunciaven classes sobre Dialèctica i sobre l'*Art poètica* d'Horaci.

Podem afegir que aquesta actitud vers Aristòtil era compartida per altres reformadors. Melanchton ho insinua quan en el seu *Commentarius de anima*, anima a llegir, a més de Lluís Vives, el comentari escrit per Velcurius, de qui parlarem més avant. Cf. *De anima commentarius* PHILIPPI MELANCHTHONIS, Parisiis 1540, pàg. 8. Amb les correccions pertinents de la investigació posterior, una història de conjunt es pot veure a P. PETERSEN, *Geschichte der Aristotelischen Philosophie in protestantischen Deutschland*, Leipzig 1921; les pàg. 19-108 tracten de Melanchton.

En el pròleg a *Elementa rhetorices*²⁷ hi ha una reflexió molt il·lustradora. Explica que la seva tasca literària s'inicià amb la publicació de la Dialèctica, no per llevar de les mans dels estudiants els autors d'obres més extenses, sinó per oferir una introducció elemental a Aristòtil. Insisteix a recomanar els autors anteriors, en especial Rudolphus Agricola i Johannes Caesarius com a lectura imprescindible.²⁸ Pel que fa a la Retòrica, explica, no hi ha autors, ni bons ni dolents, que hagin escrit sobre el tema, de forma que en la introducció que ell presenta haurà de seguir necessàriament la lectura de Ciceró i de Quintilià.

En el cos de l'obra, després de definir la retòrica i l'ofici de l'orador, tracta explícitament de la distinció (*discrimen*) entre Dialèctica i Retòrica. La posició que adopta és la d'una imprescindible unió de totes dues, basada en una ampliació de la Retòrica, tant pel que fa als temes tractats com en l'assumpció de preceptes que també figuren en la Dialèctica. En temps anteriors, afirma, la distinció es fonamentava a reservar per a la Retòrica els temes legals i exhortatius, mentre la Dialèctica tractava de tots els altres temes, de forma que es podia dir «que la finalitat de la Dialèctica era ensenyar i la de la Retòrica commoure».²⁹ De fet, però, qui pretén convèncer i commoure, ho ha de fer des del coneixement de la cosa de la qual es tracta, de forma que les mateixes preguntes que es

---

27 *Elementorum rhetorices libri duo. Authore PHILIPPO MELANCHTHONE, Haganoae 1532, [s.p.]*

28 «Quare haec elementa non deterrent ab Aristotele, sed inuitant studiosos ad eius lectionem. Extant et Rodolphi Agricolae libri, quos diligentissime legendos censeo. Nuper aediti sunt libri Iohannis Caesarei, qui totam artem continent, et ad captum primae aetatis scripti sunt. Quare optarim eos proponi adolescentibus in omnibus scholis pro iusta methodo. Certe his qui meos libellos legunt, consulo, ut adiungant Caesareum et Rudolphum, quod qui fecerit, mihi quidem absoluisse artem uidebitur, ac perfectus artifex erit.» *Ibíd.*

29 «Veteres ita discernabant, Rhetoricae tribuebant forenses et suasorias materias, Dialecticae uero omnes quaestiones alias, de quibus certa quadam methodo et ratione docendi sunt homines. Iuxta hoc discrimen proprius Dialecticae finis est docere, Rhetoricae autem permouere, atque impellere animos, et ad affectum aliquem traducere.» *Ibíd.*

fa per arribar a aquest coneixement hauran d'estar presents en el discurs. La distinció, per tant, es podria descriure dient que «la Dialèctica tracta de les coses sense més, mentre la Retòrica hi afegeix l'eloqüència com un vestit».³⁰

Aquesta supeditació o nova relació entre la Retòrica i la Dialèctica té a veure amb el programa reformador de la pedagogia en general i de la catequètica en particular. La Dialèctica s'uneix a la Retòrica perquè les lleis que aquella dona han de ser aplicades a la pràctica i explicades amb exemples.³¹ En les *Rapsodiae*, en efecte, com en altres obres, Melancton posa sempre exemples de com explicar els textos bíblics i els temes doctrinals.

El programa pedagògic de la Reforma fou impulsat pel mateix Martí Luter en dos escrits amb una intenció no sols religiosa sinó també social. Aquests dos escrits són una exhortació *Als consellers de totes les ciutats d'Alemanya sobre el deure d'erigir i mantenir escoles cristianes* (1524) i un sermó *Que hom ha de fer assistir els nins a escola* (1530). Amb la seva visió peculiar, Luter denuncia l'abandó de les escoles com una de les més terribles armes del dimoni i, amb un cert sentit nacionalista, com la pervivència del tarannà inculte que ha fet famosos els alemanys entre les altres nacions europees. Per fer front a una cosa i a l'altra, és necessari que es promogui la creació d'escoles «per aprendre llatí, grec i hebreu, i totes les arts liberals». I les autoritats han de fomentar que hi hagi ciutadans que facin donacions per tal d'ajudar aquells alumnes de famílies mancades de recursos.

---

30 «Verum hoc interesse dicunt, quod Dialectica res nudas proponit. Rhetorica uero addit elocutionem quasi uestitum.» Ibid.

31 Cf. V. WELS, «Melancthon's textbooks on dialectic and rhetoric as complementary parts of a theory of argumentation», in: E. CAMPI (et. al.) eds., *Scholarly Knowledge. Textbooks in early modern Europe*, Genève 2008, pàg. 139-156.

Ell mateix de bona gana es dedicaria a fer escola als nins.³² En els dos escrits, Luter repeteix diverses vegades la referència a un prejudici o una excusa que podien posar els pares per no enviar els nins a escola. Els pares, diu, pensen que els qui van a escola és per fer-se sacerdots, frares o monges. Més enllà del sentit confessional que té per a Luter aquesta excusa, per ella mateixa indica el punt de ruptura del sistema educatiu que es vivia en aquells moments. Dissoltes les institucions eclesiàstiques que havien pràcticament monopolitzat el saber des de l'Edat Mitjana, no sols es creà un buit en el teixit acadèmic, sinó que mancava definir una nova finalitat pedagògica. Luter amb les seves exhortacions i Melanchton amb la seva tasca pedagògica respongueren a aquesta doble mancança. Sobretot en els escrits de Melanchton es dibuixa la institució d'una escola cristiana, on els alumnes obtenen un bon coneixement de la doctrina, tant en vista a la seva actuació en l'església i en la societat com per a les freqüents ocasions en què hauran de fer ús de l'apologètica.

Melanchton exposà el seu programa en la famosa lliçó inaugural de la seva activitat acadèmica a Wittemberg el 28 d'agost de 1518 i que és coneguda com *De corrigendis studiis sermo*. És una proclama a favor del renaixement («studium litterarum renascentium») que vol connectar amb el primer intent de Carlemany i superar la barbàrie («barbari barbaris artibus») hereva de l'Edat Mitjana.³³

Per a Melanchton aquesta alliberació del tancament en què s'han reclòs les famílies escolàstiques (que defineix com

---

32 «Und ich, wenn ich vom predig ampt und andern sachen ablassen kundte, odder muste, So wolt ich kein ampt lieber haben, den Schulmeister odder knaben lerer sein.» *Eine Predigt Marti. Luther, das man Kinder zur Schulen halten solle*, Wittemberg 1530 [s.p.]

33 «Sensim neglectae meliores disciplinae, eruditione graeca excidimus, omnino pro bonis non bona doceri caepta. Hinc prodiere Thomae, Scoti, Durandi, Seraphici, Cherubici, et reliqui, proles numerosior Cadmea sobole.» PHILIPPI MELANCHTONIS *de corrigendis studiis sermo*, Paris 1527, pàg. 8.

«barbarorum commentandi ratio»), comença per retornar a les arts de la gramàtica, de la lògica, de la dialèctica i de la retòrica. Unes arts, però, que, en el pensament de Melanchton, han de ser restaurades segons els autors antics, com Aristòtil, Ciceró, Quintilià. En aquest programa, precisament, s'haurà de repensar la relació entre dialèctica i retòrica.³⁴ La dialèctica s'ha de configurar com a «compendi de qüestions» a posar, en taules que ajudin a guiar la investigació, com a mètode, en definitiva.³⁵

Arran d'aquesta menció a la qüestió del mètode, ens hem de permetre un parèntesi en l'exposició, per apuntar una hipòtesi sobre alguns episodis de la història del lul·lisme. Com ja indicava, un dels problemes als quals ha de fer front la reforma pedagògica és alliberar la ciència del marc del comentari escolàstic, sia filosòfic, sia teològic. Durant els segles XIV i XV l'estudi científic, és a dir, de la naturalesa, es mou dins del comentari; se'n podrien multiplicar els exemples, com qüestions del moviment físic en discutir el moviment dels àngels. Per extreure aquestes qüestions del seu lloc actual i dotar-les d'una autonomia pròpia, era necessari construir un marc nou, un orde de qüestionament també autònom. Encara que totes les ciències, des de la medicina a la teologia o al dret, tinguessin unes indicacions específiques sobre el tractament de les seves matèries, es necessitava un marc més general, un que, en últim terme, definiria allò que és ciència (ciència nova).

---

34 «Hae partes illius sunt, quam vos dialecticam, alii rhetoricam vocant: nominibus enim variant auctores, quum ars eadem est.» *Ibid.*, pàg. 10.

35 Pens que el text és prou important per a reproduir-lo sencer, és un text programàtic: «Primum, dialectica, methodus quaedam est omnium quaestionum compendiaria dioketikete kai diakritike, qua constat ordo et iudicium cuiusque rei tractandae, ut in quoque videamus, quid, quantum, quale, quur, quomodo, Si simplex sit, sin complexum, Verumque, an falsum, Simplicium discrimina, notionesque, isti per loca senta situ cogunt, noctemque profundam...». *Ibid.*, pàg. 11.

Aquesta discussió omplí la segona meitat del segle XVI. Podem recordar, com a mostra, el *De methodis* (1578) de Jacopo Zabarella (1533-1589). En la discussió es remet a Ciceró, en els inicis, a Aristòtil, a Galè, i de vegades també a Ramon Llull. Ell és un dels autors recents, és a dir, contemporani dels escolàstics, que és necessari superar, però amb la particularitat d'haver establert un orde, un mètode, abans i part damunt totes les ciències particulars. És des d'aquest punt de vista que Ramon Llull és investigat com a possible model de mètode.

Inuentio i loci

Retornant a Melanchton, resulta obvi que la seva reflexió és un capítol d'aquesta recerca del mètode. Un capítol inicial, és ver, que encara es demana on acudir per trobar resposta. Una cosa és clara, la doctrina dels *loci communes* és una resposta.

A l'inici, però, en el moment de la reflexió de Melanchton, és discutible encara com la Dialèctica i la Retòrica poden ajudar a trobar el mètode. I la indefinició sobre el nom, que apareixia en el discurs inaugural de Wittenberg, es prolonga en la discussió sobre la *inuentio*, que, com vérem, és el context on apareix el record de Llull.

El punt de partida és la doctrina d'Agricola. Com ensenya a la *De inuentione Dialectica*, el plantejament d'una qüestió dirigeix, primer de tot, cap a la consideració de les propietats que són presents en totes les coses, són comunes, per tal de trobar aquelles que podran constituir l'argumentació. Aquesta és pròpiament la tasca de la Dialèctica. Després, es construïran els arguments segons les regles de la Retòrica.³⁶

---

³⁶ «Haec igitur communia, quia perinde ut quicquid dici ulla de re potest, ita argumenta omnia intra se continent, idcirco locos uocauerunt, quod in eis uelut receptu et thesauro

En conseqüència, a l'inici del llibre quart del *De dialectica*³⁷ Melanchton recomana: «Primer de tot s'ha d'advertir als adolescents que en les arts no es preceptua res sobre com cercar el tema o la qüestió. És després de les circumstàncies.»³⁸ Té present, en primer lloc, que els seus alumnes hauran d'escriure una carta al pare «per demanar-li que pagui la factura de l'escola» o «per fer alguna exhortació a un company». De fet, però, succeeix el mateix quan es tracta de les deliberacions o controvèrsies eclesiàstiques i dels sermons. Són les circumstàncies que determinen el tema («caussas fere tempora offerunt»). Una vegada donat el tema, s'haurà de recórrer a la Dialèctica per tal de saber determinar la naturalesa de l'objecte (*res*), distingir les seves parts i relacionar-les una amb l'altra. Després la Retòrica suggerirà com convèncer, exhortar, impulsar, reprendre.

Contra qui es dirigeix aquesta crítica de la Dialèctica, tan severa en la diatriba sobre la *dialectica inuentrix* que introdueix Melanchton a *Rapsodiae*? Possiblement, com altres autors del seu temps, Melanchton ataca aquells que inicien l'ensenyament de la Dialèctica directament amb l'exposició del sil·logisme, sense demanar-se per aquelles propietats que cal estudiar en cada cas. És la tradició perpetuada sota l'autoritat de Pere Hispà.

El cert és que la insistència de Melanchton, com la de tants

---

quodam omnia faciendae fidei instrumenta sint reposita. Non ergo aliud est locus, quam communis quaedam rei nota, cuius admonitu, quid in quaque re probabile sit, potest inueniri. Sit ergo nobis locus hoc pacto definitus.» RODOLPHI AGRICOLAE PHRISII, [*De inventione Dialectica*, [Lovaina] 1515 [s.p.], I, c. 2. Procediment que trobam resumit en Melanchton en parlar del predicador: «Dialectica non est inuentrix, sed propositis rebuts eligit aptiora. Dialectica est ars eligendi idonea et conuenientia proposita materia et rebus... [Concionator] debet nihil inuenire sed delectu bonarum rerum eligit conuenientia sua materiae, ut uideat illa ante inuenta.» *Rapsodiae*, pàg. 715.

³⁷ *De dialectica libri quatuor* PHILIPPI MELANCHTHONIS, Witembergae 1528. [s.p.]

³⁸ «Primum autem admonendi sunt adolescentes nihil de inuenienda causa, aut quaestione in artibus praecipii. Nam hanc casus aut tempora offerunt.»

d'altres del seu temps, en la reforma de la Dialèctica, guia els seus esforços vers l'estudi dels *loci*. I aquest és un punt neuràlgic de l'obra de Melanchton, al qual ens hem de referir, breument.

En el *De dialectica*, l'origen dels llocs es col·loca en el principi elemental de l'argumentació. Aquest no és altre que la proposició, en la qual es distingeix entre subjecte i predicat. Ara bé, l'anàlisi dels termes («de simplicibus vocis») es concentra en tres capítols: definicions, causes i efectes. Aquestes tres parts es presenten com a tres grans contenidors que, amb les seves subsegüents divisions, formen un índex dels aspectes possibles de la cosa, que s'han de prendre en consideració. Els elements d'aquest índex són els *loci*. Es dona, per tant, una certa jerarquia, perquè aquests llocs poden anar del més general a allò més particular, i, fins i tot pot haver-hi altres llocs que ajudin a il·lustrar l'objecte («ad illustrandam rem et amplificandam»), cosa que ens portarà més avant a la consideració de la *copia*.

Ara bé, una vegada el tema ha estat estudiat ordenadament segons la Dialèctica, l'aportació de la Retòrica, el «vestit», haurà de seguir necessàriament aquest orde. És a dir, els llocs formen part també de la Retòrica, encara que, d'acord amb la naturalesa d'aquesta art, puguin variar els noms. És per això que Melanchton insisteix en una doctrina dels *loci communes*, és a dir, en la construcció d'aquell esquema global segons el qual han de ser compreses i exposades totes les coses.³⁹

---

³⁹ Encara que no entri en la temàtica d'aquest article, pot ser convenient esmentar l'aplicació d'aquesta doctrina a l'exegètica i a la teologia, amb la fórmula dels *loci theologici*. L'obra *Loci communes theologici* presenta, en la seva versió definitiva, un ampli compendi de la teologia. Com passa amb la majoria de les obres de Melanchton, a l'inici es tractava d'un text més breu i quasi circumstancial. En efecte, en l'edició de 1521 a Basilea, i amb el títol *Loci communes rerum theologiarum, seu hypotyposes theologicae*, Melanchton presentava el seu escrit com una derivació de les notes a la Carta de Sant Pau als Romans, publica-

Els precedents d'aquesta doctrina, com explica Melanchton, es troben en les categories d'Aristòtil, en els comentaris de Simplicí i en les explicacions de Quintilià. Però és una doctrina que s'ha complicat massa, principalment a partir de l'ús que en fa aquest darrer autor. La reserva enfront de Quintilià, tanmateix, és compatible amb el fet que Melanchton en recomana molt sovint la lectura i ell mateix el segueix en la seva exposició.

En l'explicació de Melanchton els *loci* compareixen, per tant, relacionats amb la finalitat de la Dialèctica, és a dir, l'estudi de les definicions, de les causes i dels efectes. Són instruments per tal d'indexar aquells elements que s'han de tenir presents per tal de fer una anàlisi exhaustiva de cada una de les tres parts. S'han d'emprar tant en la Dialèctica com en la Retòrica, fins al punt, opina, «que no sols s'han d'incloure en els llibres de Dialèctica, sinó que s'haurien d'escriure a totes les parets, perquè sempre es tinguin davant els ulls».

---

des l'any anterior. Aquesta darrera publicació havia suscitat l'interès pel mètode seguit per aclarir els temes teològics més comuns («communissimos rerum theologiarum locos») i alleugerir la complexitat del text paulí. Es tractava d'un mètode, reconeix Melanchton, que usava en les seves explicacions en privat i que ara s'havia fet públic.

Cal subratllar, a parer meu, la importància que tingué aquest comentari bíblic. La primera edició fou presentada pel mateix Martí Luter. El breu text de Luter apunta els nous principis exegètics que ha de seguir la Reforma. Luter dedica a Melanchton molts elogis, primer de caire personal. Li diu, per exemple: «Esto fis humilis, sines tamen me in te superbiere.» Per altra banda, no dubta a afirmar que les anotacions de Melanchton superen en molt tot el que s'havia escrit abans («Hieronimi et Origenis commentaria esse meras nugae et ineptias, si tuis annotationibus comparentur»).

Per Luter, és el mateix Melanchton que ha formulat el nou principi exegètic: «Sola scriptura inquis legenda est citra commentaria.» És sols d'aquesta manera que l'exegesi pot complir la seva tasca: «Tuas annotationes nemo commentarium appellet, sed indicem dumtaxat legendae scripturae et cognoscendi Christi, id quod nullus hactenus praestitit commentariorum, qui saltem extet» (*Annotationes PHILIPPI MELANCHTHONIS in Epistolam Pauli ad Romanos unam, et ad Corinthios duas, Argentorati 1523*, pàg. 2-3)

Melanchton segueix quasi literalment aquest mètode, quan a la presentació de *Loci communes* critica Damascè i Lombard, el qual «preferí acumular opinions d'autors a anotar les sentències de l'Escriptura», i resumeix en tretze conceptes els «llocs d'on depèn el conjunt dels temes» de l'estudi teològic.

Del tractament que en fa Melanchton, podem considerar un triple aspecte de la doctrina dels *loci*. Començant pels més concrets, podem parlar dels *loci* d'un tema particular, com seria el cas dels llocs teològics. És el que exposa en l'obra ja esmentada i, en les edicions primitives, en les paraules que donen inici al text, raona: «En cada una de les arts se solen precisar llocs que abracen el conjunt d'aquella art, com si apuntassin les metes a les quals es dirigeix tot l'estudi.» I unes línies més avant afegeix: «Crec necessari indicar de quins llocs parteix el conjunt dels temes pels quals es compregui la disposició dels estudis.» A continuació apunta simplement una llista de temes: «Deus. Unus. Trinus. Creatio. Homo...».

El segon aspecte del tractament dels *loci* es dona d'una manera més general quan són derivats de l'estudi de les definicions, de les causes i dels efectes, i també de l'argumentació. Les divisions que comporta el seu tractament es tradueixen en llocs comuns que indiquen el mètode precís per a un estudi complert.⁴⁰

Finalment, en un tercer aspecte, els *loci* guarden una relació particular amb els predicaments. Hom diria que els predicaments es consideren com a *loci* universals i transversals, ja que en qualsevol moment es poden formular les preguntes categorials. Això, que resulta molt evident en els exemples que trobam en les *Rapsodiae*, ho formula explícitament en comentar la doctrina dels predicaments segons Aristòtil i Quintilià, anomenant-los *communes loci*. Seguint el costum de l'escola, com diu Melanchton, es proposen uns quadres en els quals «a cada categoria s'ajunten alguns termes, assignant així a cada terme la pròpia cambra (*certum domicilium*), precisant així no sols les paraules, sinó també la naturalesa de les coses».

---

⁴⁰ Anotem aquesta relació dels *loci* amb el mètode, comentada ja anteriorment.

Amplificatio i copia

Tota la doctrina dels *loci* és elaborada, ho indicàvem abans, «ad illustrandam rem et amplificandam». L'*amplificatio* és així un dels objectius finals de la Dialèctica i de la Retòrica, després d'haver ensenyat els instruments de la definició i de la demostració. Com diu en el segon llibre d'*Elementorum Rhetorices Libri duo*, «l'obra suprema de l'eloqüència és amplificar i reduir». L'*amplificatio* es refereix a l'acumulació d'arguments, però també al desplegament dels mateixos arguments mitjançant l'acumulació de termes (*verba*) i l'explicitació dels fets (*res*). I els *loci* són un instrument que regula i fa possible aquesta tasca. L'*amplificatio*, en definitiva, és assegurada per un cúmul de termes i de fets, la *copia verborum et rerum*.

No es tracta, adverteix, d'una cosa fàcil, «requereix un art i un maneig singulars». El mestre és Erasme.⁴¹

L'obra d'Erasme de Rotterdam fou un èxit editorial espectacular. L'obra fou estampada per primera vegada el 1512 i durant el mateix segle XVI fou editada un centenar de vegades, mentre era resumida o comentada amb moltíssimes altres edicions.

---

41 Aquesta és la descripció que fa Melanchton en aquest punt, aprofitant per resumir el seu concepte general sobre la Retòrica: «Ad hanc rem scripti sunt utilissimi libri de Copia Erasmi, quorum prior continet figuras, quibus uerba uariantur. Posterior continet figuras, quae maiorem rerum copiam suppeditant. Idem nos in hoc tertio figurarum ordine docebitur, quomodo crescat oratio, partim uerbis, partim etiam rebus aucta. Sed nos breuiiores erimus, quia omnibus in manu sunt Erasmi libelli, quorum quidem mentionem et ob hanc causam hoc loco fecimus, ut obiter admoneremus immos imperitos, qua in parte Rhetorices praecipue usus sit illorum Erasmi praeceptorum. Cum enim res inuentae atque dispositae sunt, quae nogocii substantiam continent, postea uidendum est, ubi pluribus uerbis in una re utendum sit, ut uerbis tanquam pictae et illuminatae res fiant illustriores. Deinde ubi etiam prosit addere rerum. Horum alterum docet Erasmus efficere priore libello, alterum posteriore.» *Elementorum rhetorices...* l. II, c. «Tertius ordo figurarum.»

Un d'aquests comentaris, repetidament editat, es deu a Johannes Velcurius (Johannes Bernhardi), persona molt propera als reformadors i a l'enterrament del qual Martí Luter predicà. Tot just després de la seva mort, l'obra fou editada el mes d'agost de 1534. El volum és presentat amb un breu escrit de Philipp Melanchton, on expressa la seva admiració de sempre pel llibre d'Erasme,⁴² en recomana la publicació i s'excusa de no poder corregir-lo ell mateix pels molts de negocis que l'ocupen «en aquest temps inquiet».

La intervenció de Melanchton és la prova més palesa que la seva admiració per l'obra d'Erasme no es limitava a les paraules d'elogi que trobam en els escrits. Per altra banda, la iniciativa ens pot fer pensar que ell mateix estava d'acord amb el que es diu en el comentari, de forma que d'alguna manera reflecteix els seus pensaments.

En el prefaci, Velcurius ens defineix la *copia* com «la capacitat de transformar una mateixa sentència o un fet, ja sia mudant la forma de l'oració o diversificant els arguments i les figures». La gramàtica ensenya com fer el primer, mentre el segon ens ho mostra la dialèctica. «Però, a ambdues coses hi aporta la Retòrica el seu ornament i la seva guia.»

En el capítol segon de la seva obra, Erasme indica Quintilià com l'autor que insistí el primer en la necessitat d'acumular paraules i fets en preparar un discurs convincent.⁴³ En els

---

42 «Quanti autem hos Erasmi libros de duplici copia semper fecerim, et quantopere studiosis nunc quoque commendatos esse uelim, minime poteris ignorare.» *In D. Erasmi Libros de duplici copia verborum ac rerum, commentarius non minus utilis eruditus M. VELTKIRHII, oratoriae professoris in schola Wittenbergensi, Parisiis 1539, pàg. 3*

43 El text de referència és aquest: «Nam neque solida atque robusta fuerit umquam eloquentia nisi multo stilo vires acceperit, et citra lectionis exemplum labor ille carens rectore fluitabit, et qui sciet quae quoque sint modo dicenda, nisi tamen in procinctu paratamque ad omnis casus habuerit eloquentiam, velut clausis thesauris incubabit... Eae constant copia rerum et verborum.» QUINTILIÀ, *Institutiones*, X, 1.

capítols següents Erasme esmenta aquells autors en els quals es poden trobar molts d'exemples a seguir, així com les diverses recomanacions sobre la concisió o l'amplària del discurs degudes en cada cas.

Ara bé, l'obra d'Erasme es presenta com a conjunt de propostes, preses d'autors antics o inventades, que poden ajudar a l'objectiu de la *copia*. Per això, a pesar de les esporàdiques indicacions que s'hi poden trobar en capítols concrets, no es raona l'esquema que segueix en distribuir el contingut o uns criteris que puguin sistematitzar les diferents parts.

Precisament aquesta mancança és el que sembla percebre Velcurius, sobretot en comentar el segon llibre. Ho fa insistint una i altra vegada en què els diferents temes tractats per Erasme es poden fer derivar «de la Dialèctica», dels «llocs de la Tòpica Dialèctica», «dels llocs comuns»... I de manera ben explícita ho indica en comentar el primer capítol del segon Comentari d'Erasme: «En aquest segon comentari es descriu un conjunt de 20 capítols, que deriven directament dels llocs de la Tòpica dialèctica, com veurem i comprovarem seguidament un per un.»⁴⁴

En el comentari al capítol 18 del segon llibre, exposa amb certa amplària el concepte de *locus communis*. Notem, en primer lloc, que Velcurius parla del lloc comú com a eina pròpia dels retòrics, derivació, per tant, pel que ha dit abans, de la consideració dialèctica. Aquesta restricció implica que es refereix al lloc comú humanista: «Anomèn lloc comú retòric, no a qualsevol principi simple que toca qualsevol tema, sinó solament aquell que interessa als estudis humanistes

---

44 «Sunt autem in uniuersum in hoc secundo commentario 20 capita copiae rerum descripta, quae quidem nascuntur prorsum ex locis Topicae Dialecticae, ut infra sigillatim uidebimus et experiemur.» Obra citada, pàg. 63.

(*ad humanitatis studia*), com són la poesia, la història i oratòria, i molt especialment la filosofia moral.» Els altres camps (Velcurius parla de «professions»), com són la teologia, el dret o la medicina, hauran d'especificar els seus llocs. A continuació proposa una divisió dels llocs comuns. Primer dona una llista de 12 «llocs comuns primaris» i després afegeix una altra llista de 180 d'«altres llocs comuns», que es poden considerar subdivisions dels anteriors.⁴⁵

45 Per a l'argument últim d'aquest treball, és a dir, la pervivència de l'Art lul·liana, crec útil transcriure íntegra la divisió que es presenta: «Sint ergo primarii loci communes hi: 1. Deus, 2. natura, 3. homo, 4. animus, 5. sermo, 6. affectus, 7. uirtus, 8. prudentia, 9. iustitia, 10. respublica et politica, 11. fortitudo, 12. temperantia. Sub his 12 locis primariis recensentur et alii loci communes rhetorici circiter 180 ut eorum sit haec series et catalogus: 1. **Deus**, 2. pietas et impietas, 3. superstitio, 4. ceremoniae, 5. prodigia et miracula, 6. diuinatio, 7. fatum, 8. necessitas, 9. fortuna et casus, 10. fortuna bona, 11. fortuna mala, 12. felicitas et infelicitas, 13. poenae flagitiorum ultioque diuina, 14. **natura**, 15. mundus, 16. coelum, 17. elementa, 18. terrae, regiones et urbes, 19. regionum populorumque uarii mores, et ritus atque mutationes, 20. meteora, 21. metalla et metallaria, 22. lapides et gemmae, 23. liquores et unguenta succi, uinum, potus, 24. plantae, 25. fruges, 26. animantia, 27. uita, 28. mors, 29. testamenta, 30. aetas, 31. temporum res gestae, 32. ualetudo, 33. uictus, 34. medicinae, 35. **homo**, 36. anima, 37. corpus, 38. sensus, 39. labor, 40. otium negligentia, 41. consuertudo, 42. quaestus, 43. diuitiae, 44. paupertas, 45. luxus, 46. forma uel deformitas corporis, 47. **animus** et ratio, 48. sapientia et intellectus, 49. exercitatio et meditatio, 50. ingenium et indoles, 51. Philosophia, id est, uerborum ac rerum scientia et copia, 52. artes liberales literariae, 53. artes mechanicae ingenuae, 54. artes sordidae et questuaria opificia, 55. iustitia, 56. **sermo**, 57. institutio et disciplina, 58. praeceptores, 59. discipuli, 60. facundia, 61. comitas, 62. facetiae, 63. garrulitas et taciturnitas, 64. infacundia, 65. **affectus**, 66. uoluntas et liberum arbitrium, 67. spec, 68. laetitia, 69. timor, 70. dolor, 71. bona conscientia, 72. mala conscientia, 73. **uirtus**, 74. modus uel mediocritas, 75. officium, 76. decorum et ordo, 77. gloria et auctoritas, 78. fama, 79. uitium, 80. turpitudinem et flagiositas, 81. infamia, 82. **prudentia**, 83. consilium et deliberatio, 84. temeritas, 85. ueritas, 86. mendacium, 87. curiositas, 88. error, 89. stoliditas et socordia, 90. **iustitia**, 91. iniustitia, 92. fides, 93. dolus, 94. suspicio, 95. perfidia, 96. pietas erga suos, ut coniuges, liberos, parentes etc., 97. cognationes et affinitates, 98. impietas in suos, 99. caritas et humanitas, 100. inhumanitas et morositas, 101. facilitas et clementia, 102. seueritas, 103. ira, odium et inuidia, 104. crudelitas, 105. liberalitas et beneficentia, 106. gratitudo, 107. ingratitude, 108. auaritia, 109. prodigalitas, 110. magnificentia, 111. iniuria et malignitas, 112. calumnia et obtreccio, 113. amicitia, 114. inimicitiae, 115. adulatio, 116. simulatio et hypocrisis, 117. **respublica et politica**, 118. societas humana, 119. regnum, 120. tyrannus, 121. aristocratia, 122. oligarchia, 123. democratia, 124. timocratia, 125. magistratus, 126. iura et leges et statuta et consuetudines, 127. pacta et contractus, 128. iuris scientia, 129. rerum ciuilius usus et experientia, 130. mores et discrimina ciuilius et popularium, 131. iudicia, 132. licentia, 133. crimina et flagitia, 134. poenae capitales, 135. mulcta et notae

Aquests llocs comuns, diu l'autor, es poden tractar de diferents maneres, ja sia d'una manera senzilla (*tractatio iuuenilis*), ja sia d'una manera més professional (*tractatio dialecticae*). Aquesta consisteix en el fet de tractar cada lloc responnent a una sèrie de preguntes. En el text se n'especifiquen 12.⁴⁶ Són preguntes, indica, que deriven del que diu «Aristòtil al començament dels Analítics Posteriors, encara que amb molta freqüència es muda el nombre i l'orde d'aquestes qüestions». Em sembla que, d'aquests comentaris, en podem extreure dues observacions. Per una part, ens venen a confirmar la motivació de Melanchton quan insisteix en la definició i en la identificació dels *loci*. Es tracta d'obtenir uns índexs generals i altres d'específics per donar consistència al tractament de les matèries doctrinals. Aquest intent es fa, és ver, sense allunyar-se gaire de la tradició d'Aristòtil i de Cicerò, però l'opció és mantenir-se en les usuals coordenades que emmarquen la pràctica de la retòrica i la dialèctica, és a dir, l'àmbit escolar (la *tractatio iuuenilis*, que deia Velcurius, i que s'avé amb les preocupacions didàctiques de Melanchton). I és precisament aquesta intenció didàctica la que ens permet una segona observació, és a dir, la relació dels *loci* amb la *copia*.

---

ensoriae, 136. sacerdotes et sacra, 137. senatus, 138. optimates, 139. equestres et generis nobilitas, 140. plebei et ignobilitas generis, 141. seruitus, 142. pax, 143. factiones inter optimates et inter nobiles et bella ciuilia, 144. seditio, 145. bellum, 146. scientia rei militaris et disciplina militaris, 147. agricultura, 148. aedificia et opera priuata, publicaue, 149. uita priuata, 150. fortitudo, 151. ignauia, 152. constantia et leuitas animi, 153. patientia et mollicies, 154. popularitas et ambitio, 155. repulsae, 156. pietas erga patriam, 157. fortitudo muliebris, 158. temperantia, 159. uerecundia et impudentia, 160. castitas et amor honestus, 161. coniugium et liberi, 162. coelibatus, 163. amor inhonestus, 164. sobrietas, 165. crapula et ebrietas, 166. modestia et grauitas morum, 167. libido et dissoluti mores, 168. superbia, 169. ciuilitas, 170. candor et libertas in sermone uel actione, 171. ludus, 172. uoluptas licita, 173. uoluptas turpis, 174. societas honesta, 175. societas praua, 176. res fatales, 177. res naturales, 178. res uoluntariae, 179. res artificiales, 180. res fortuitae.» lbid., pàg. 136-139.

46 «1. an sit, 2. quid sit, 3. quae partes, 4. quae species, 5. quae causae, 6. quae effectus, 7. quae propria, 8. quae accidentia, 9. quae affinia, 10. quae diuersa, 11. quae circumstantiae, 12. quae exempla.» lbid., pàg. 141.

Són dues observacions interessades. Ens serveixen per a avançar en la comprensió del text amb què Melanchton recorda Ramon Llull. És a dir, en el resum que en fa: «No era altra cosa més que una explicació dels llocs i dels predicaments.» Però ens serveixen també per a comprendre el sorprenent comentari que relaciona Ramon Llull amb l'origen de la cèlebre obra d'Erasme.

L'obra lul·liana que conegué Melanchton

Des d'aquestes consideracions, hem de plantejar la que és possiblement la pregunta més interessant: quina obra de Ramon Llull va llegir Melanchton quan era joveçà? Analitzem la informació que ens pot proporcionar el text.

1. «Ars inuentiua»

La primera informació que podríem extreure prové del context de la referència. Melanchton parla de Llull dins la diatriba contra una certa «dialectica inuentrix».

La pregunta seria, l'Art de Ramon Llull era coneguda com *ars inuentiua*? Un primer argument negatiu seria que Melanchton usa l'expressió *ars multiplicandi* i no *ars inuentiua* o *inueniendi*. Hem de dir que l'*Isagoge*, atribuïda a Llull i de la qual parlarem a continuació, quan es refereix a la *inuentio*, ho fa en la línia del que afirma Melanchton, és a dir, amb una referència a les causes i a la necessitat d'obrir-se camí en la «selva de paraules i coses». És un dels sis instruments que ha d'emprar l'orador.⁴⁷ No se li atribueix, doncs, cap preeminència en el conjunt del tractat.

---

⁴⁷ «Oratoris quaecumque instrumenta: Inuentio est rerum quae causam probabilem reddunt: hic syluam verborum et rerum debemus nobis comparare.» Els altres instruments són: *dispositio*, *elocutio*, *memoria* i *pronunciatio*. RAIMUNDI LULLI *anachorite diuinitus illuminati in rhetoricen Isagoge*, [Paris 1515], pars II; en l'edició de Zetzner, pàg. 216.

I en el cas que Melanchton haguera conegut aquella denominació de l'art de Llull, li podia donar un altre significat que anàs més enllà del que es podia conèixer amb la *Isagoge*? És ver que podríem formular la hipòtesi que hagués arribat a les seves mans l'edició d'*Ars inuentiua* acabada d'estampar a València el 1515. Ara bé, crec que una obra com aquesta, encara que sols l'haguera fullejada molt superficialment, no justificaria la descripció que Melanchton en fa.

Per aclarir un poc aquestes preguntes voldria imaginar la situació de Melanchton el 1545 respecte del seu coneixement de l'Art de Llull, avançant alguns punts que tractarem més tard. Partim de la hipòtesi que el record de Melanchton es refereix a un coneixement de la *Isagoge* molt pròxim a la seva publicació el 1515. L'opuscle desperta el seu interès, però no esdevé rellevant per al seu projecte. És un intent poc aprofitable. D'això en tenia també la confirmació a través del text d'Agripa sobre Llull.⁴⁸ Però el nom de Llull segueix circulant, cada vegada més intensament, i compta més seguidors. El 1530 Agripa de Nettesheim afirma que Llull trobà (*inuenit*) una prodigiosa art de la Dialèctica, i tres anys després, en els *In Artem Breuem Raymundi Lulli Commentaria* defineix: «Aquesta art es diu *ars inuentiua*, perquè ensenya a trobar i multiplicar coses, termes...».⁴⁹

Possiblement Melanchton no s'entretingué a estudiar els llibres d'Agripa i el seu coneixement de Llull tampoc no s'amplià significativament. La situació el 1545 ben bé podia ser aquesta: Melanchton coneixia l'existència del moviment d'aquells que, en nom de l'art inventiva de Llull, propagaven un saber enciclopèdic al marge de l'escola, amb procediments d'aprenentatge accelerats i amb promeses d'una inimaginable fecunditat de paraules. Contra aquestes pretensions,

⁴⁸ Cf. nota 65.

⁴⁹ Cf. notes 69 i 70.

Melanchton dona testimoni del que coneix directament de Llull, és a dir, un intent amb un cert sentit aprofitable per a la *copia*, però del tot insuficient.

2. «Ars multiplicandi»

També les paraules amb què ell es refereix directament a l'obra de Llull resulten confuses. La frase exacta és: «Qui dicebatur ars multiplicandi, id est doctrina de copia augendi orationis in dicendo.» Tenim, per tant, el que podria ser un títol (*ars multiplicandi*) i una descripció que podria figurar com a segona part del títol o subtítol, o simplement ser ja una descripció del contingut, segons que ho recorda l'autor. La primera qüestió és, per tant, si hi ha alguna obra de Ramon Llull o a ell atribuïda que porti el títol d'*Ars multiplicandi*. La consulta de la *Base de dades Ramon Llull*⁵⁰ ens dona una resposta negativa.⁵¹

Ara bé, encara que el terme no figuri en cap títol, la seva provenença de l'art de Llull és ben clara. Ja en el *Llibre de contemplació* la possibilitat de formular molts arguments és un propòsit central. És, però, en l'*Ars inuentiua ueritatis* on la *multiplicatio* entra a ser una part constitutiva de l'Art de Llull. En aquesta obra, en parlar de la quarta figura, es fa referència a la necessitat que l'artista pot sentir «de multiplicar els arguments». En aquest cas, la figura ofereix la possibilitat de combinar «els diversos significats i les diverses combinacions» dels termes de la càmera per anar sumant

---

50 *Base de dades Ramon Llull*, Centre de Documentació Ramon Llull (Universitat de Barcelona, <<http://orbita.bib.ub.edu/llull/>>).

51 En el catàleg d'obres no autèntiques hi figura FD II.273, *De multiplicatione*. El títol prové d'una referència del P. Pasqual a una obra *De multiplicatione*, que seria un fragment de la distinció 30 d'*Ars compendiosa Dei* (ROL 134). El contingut, per tant, no coincideix en res amb la descripció que en fa Melanchton. Per la mateixa raó descartam també l'obra autèntica que té per títol *Liber de multiplicatione, quae fit in essentia Dei per diuinam trinitatem* (ROL 247)

arguments.⁵²

La *Tabula generalis* i les obres posteriors van definir cada vegada més explícitament la quarta figura com a eina de la multiplicació d'arguments, fins al punt de considerar que «una vegada entesa la part teòrica d'aquesta ciència, aquesta quarta figura abasta a resoldre totes les qüestions segons aquesta Art».⁵³ Després, a *Lectura Artis, quae intitulata est Brevis practica Tabulae generalis*, ja s'introdueix un capítol «de modo multiplicandi»,⁵⁴ mentre *Ars generalis ultima* i *Ars brevis* parlen sols «de multiplicatione quartae figurae». De totes formes, segons aquesta darrera obra, l'objectiu de l'ensenyament de l'Art és que els escolars sàpiguen multiplicar els arguments.⁵⁵

---

52 «Si autem artista *multiplicationibus* indigeat *argumentorum* uoluat circulos. Illorum enim reuolutio terminos mutat, quibus mutatis eorum significationem accipiat, ut, si primo habuerit BCD et CDE etc., uoluat ultimum circulum per unam cameram, et habebit: BCE et CEF etc. Quorum diuersa sunt significata et diuersis conditionibus a primis reductibiles artificialiter ad eandem uel oppositam conclusionem quaestionis eiusdem. Vnde per primam adaptationem potest artista nouem elicere argumenta, et per secundam nouem alia *multiplicare*, et per tertiam alia nouem, et sic deinceps, donec necessario ad primam redeat, quam formauit. Itaque per hanc artem argumentorum confluit magna multitudo, sic igitur pro utraque parte conditionis habetur argumentorum *copia*.» *Ars inuentiua ueritatis*, I.4, ed. J. USCATESCU, ROL XXXVII, pàg. 38 seg. Subratllat meu. Curiosa l'aparició del terme *copia*.

53 «Quarta figura de tribus circulis constat, quorum duo sunt mobiles. Et ratio huius mobilitatis stat in hoc, ut camerae possint multiplicari et ut per multiplicationem camerarum solutiones factae quaestionis multiplicentur [...] Vnde intellecta theorica huius scientiae sola ista quarta figura est sufficiens ad quaestiones soluendas in hac Arte.» *Tabula generalis*, I.4, ed. V. TENGE-WOLF, ROL XXVII, pàg. 24-26.

54 *Lectura Artis, quae intitulata est Brevis practica Tabulae generalis*, X, ed. J. GAYÀ, ROL XX, p. 425. La multiplicació s'obté per les figures tercera i quarta, i per la taula.

55 «Quarta pars est, quod artista faciat scholaribus quaestiones, ut ipsi de illis respondeant. Et dicat illis, quod multiplicant rationes ad unam et eandem conclusionem. Et adhuc, quod inueniant loca, quorum ratione sciant respondere et multiplicare. Si uero scholares nesciant respondere nec rationes multiplicare nec inuenire, tunc temporis artista siue magister doceat scholares de praedictis.» *Ars brevis*, XIII, ed. A. MADRE, ROL XII, pàg. 254. Em permet imaginar que un lector del temps de Melanchton podria interpretar *loca* segons els conceptes del seu temps.

3. «**Doctrina locorum et praedicamentorum**»

Recorreguem ara a la descripció del contingut que ens en fa Melanchton: «Vaig trobar que no era altra cosa més que una explicació dels llocs i dels predicaments.» La descripció no ens és de gran ajuda, però seria difícil de justificar si l'obra en qüestió fos alguna de les ja editades abans de 1515. Les alternatives serien *Ars generalis ultima*, *Ars brevis*, *Ars inuentiua*, *Tabula generalis*, *Arbor scientiae*. Cap de les quals, en la meua opinió, no dona peu a aquell resum, ni a partir d'una lectura superficial, ni molt manco després d'un estudi més intensiu.

Una altra obra també disponible, de la qual s'ha mantingut fins a temps recents l'atribució a Ramon Llull, és *Introductorium magnae Artis generalis*, coneguda també com *Liber de uniuersalibus*. Fou editada a Lió també el 1515. Es tracta simplement del llistat dels termes emprats en l'Art i de les seves definicions. S'hi inclou, per tant, l'índex i les definicions de les regles, que el lector havia de relacionar amb els predicaments, i l'índex i les definicions de les cent formes, que es podien relacionar amb els *loci*.⁵⁶

No podem negar que *Introductorium* resulta una hipòtesi molt plausible com a font de la descripció de Melanchton. Ara bé, hi ha algunes raons que ens decanten cap a l'altre candidat, l'*Isagoge*.

En la *In Rhetoricam Isagoge*, de 1515, queda reflectida una modificació important respecte de la doctrina original de Llull. Més exactament en el breu pròleg, firmat amb el pseudònim Remigius Rufus Candidus Aquitanus. En les paraules del pròleg trobam, per començar, una referència a Bernat de Lavinheta. Amb el seu magisteri a diferents indrets

---

⁵⁶ Els texts citats a les notes 45 i 46 recorden molt aquest capítol de l'Art.

i la seva iniciativa en l'edició d'obres de Llull, duia a terme una revaloració de l'Art, ben acceptada fins i tot pels cercles lul·listes representats per Lefèvre d'Étaples.⁵⁷ L'obra magna de Lavinheta, l'*Explanatio compendiosaque applicatio artis Raymundi Lulli*, s'imprimiria el 1523. Remigijs afirma que ha estat Lavihneta que l'ha convençut per editar la *Isagoge* («impellente Bernardo Lauinetha amico nostro»). A part d'això, és el vocabulari usat pel prologuista allò que ens fa pensar en el nou horitzó on es vol col·locar l'obra de Llull. Vegem-ho passa a passa.

D'entrada, la dedicatòria al mecenes de l'edició li recorda la trajectòria educativa que ha seguit i com ara l'obra de Llull pot ajudar-lo a aconseguir uns fruits més esplèndids, ja que en brolla «omnigena bene dicendi copia» i es pot considerar com mirall de totes les ciències («omnium disciplinarum»). Amb una paraula, les necessitats de coneixements enciclopèdics («orbem illum disciplinarum, quem encyclopaediam vocant») per part dels oradors es veuran satisfetes mitjançant l'ensenyament d'aquesta obra, on Llull mostra com ordenar tota la realitat.⁵⁸

En considerar el text de l'obra, podríem pensar que són exagerades les lloances que n'hem llegit. L'opuscle encadena, sense gaire comentaris, tota una sèrie de divisions que donen lloc a esquemes o taules que distribueixen les diferents parts de la realitat. Per al nostre treball no és necessari entrar a comentar-ne el contingut, n'hi haurà prou de remarcar alguns detalls que guarden relació amb el que ja hem anat estudiant.⁵⁹

---

⁵⁷ Cf. Carreras i Artau II, pàg. 209 seg.

⁵⁸ «Voluit breuiter et succincte illa complecti quae uniuscuiusque disciplinae perceptionem concernunt, quo fit ut tanta scateat vbertate, copia, falcultate ac varietate omnium quae in caelo et terra collocantur.» Ed. Zetzner, pàg. 179.

⁵⁹ Cercam de subratllar aquells elements que ens poden aclarir el text de Melanchton. Per això mateix llegim el text en l'edició de 1515, on manquen els títols que, per exemple,

Just al començament hi llegim: «Tota l'art del parlar es divideix en subjectes i aplicacions. Els subjectes, que molts anomenen llocs o termes o coses, són nou en total: Déu, àngel, cel, home, imaginativa, sensitiva, vegetativa, elementativa, instrumentativa.»⁶⁰ Continua, després, parlant de la instrumentativa o, més precisament, del «conjunt d'instruments dels quals se serveix qualsevol cosa en el seu obrar». Especifica que aquests instruments poden ser naturals, artificials o morals, i continua: «En el concepte d'instruments s'inclouen també tots els predicaments dels accidents, i tot els accidents del món.»⁶¹ Amb els dos temes (és a dir, la divisió en nou subjectes i els predicaments) i altres aspectes propis de la retòrica (com la divisió en gèneres judicial, deliberatiu i argumentatiu) es van redactant les taules, que són la característica principal de l'obra.⁶²

4. Ramon Llull segons Agricola i segons Agrippa

Potser no seria massa equivocat parlar d'una reutilització d'elements de l'Art lul·liana per formar una proposta acordant amb el nou horitzó de la Dialèctica de les primeres dècades del segle XVI. Crec que aquesta possibilitat és suggerida també per un altre text, al qual ja ens hem referit sovint i que fou publicat el mateix 1515. Em referesc al *De inuentione dialectica* de Rudolphus Agricola, pel qual Melanchton manté una especial consideració.

Sense deturar-nos en la doctrina d'Agricola,⁶³ vegem la seva

---

apareixen en l'edició de Zetzner de 1598.

60 «Tota ars dicendi diuiditur in subiecta et applicationes. Subiecta quae plerique locos seu terminos siue res aepellant, in toto sunt novem...». Ed. Zetzner, pàg. 184.

61 «Sub instrumento subiecto compraehenduntur etiam omnia praedicamenta accidentium et omnia accidentia totius mundi.» Ibíd.

62 Esmentem que la divisió en capítols que podem veure a l'edició Zetzner, podem veure, primer, els subjectes, i, després, els predicats, que aquí són els principis de l'Art lul·liana.

63 Fonamental, sens dubte, per entendre el pensament de Melanchton, en especial la doctrina dels *loci* i la definició d'*inuentiu*.

presentació de Ramon Llull. La trobam a l'inici del llibre segon, el que dedica a «de locorum usu». El primer capítol s'enceta amb una lamentació, que les ciències no han fet ús de la dialèctica per a construir les seves argumentacions. Com a única excepció, concedeix, es pot pensar en Quintilià, que indicà i assajà l'aplicació dels llocs, però que ha tingut pocs seguidors i aquests, a més, s'han tancat en les seves elucubracions «considerant que han de fer la gent enfora el més possible del seu santuari».⁶⁴ I immediatament recorda Ramon Llull.

Agricola aprecia Llull, almanco la seva intuïció i el seu coratge, lamenta, però, la seva ignorància en tot el que no sia l'Art, i la seva incapacitat d'explicar la seva doctrina. Per això resulta obscur i ha empeltat l'obscuritat a aquells que llegeixen la seva Art, i sols es preocupen de confondre l'altre amb un cúmul de paraules. De totes formes s'ha de donar testimoni del seu enginy i alabar el seu bon propòsit.⁶⁵

---

64 Semblant al que diu Melanchton dels possessors del llibre de Llull: «L'amagaven com si fos un tresor únic.»

65 El text complet diu: «Fuit patrum nostrorum memoria Raimundus quidam cognomento Lullus Hispanus, uel quod proprium est Balearis, qui artem quandam quam ex nomine illius Lulli vocant extulit, acuti quod equidem non negauerim et non segnis ingenii indicium, sed quoniam, quod vltro quoque studiosi ipsius solent eius nomine gloriari, non literas sciebat, non aliam dignam docti viri nomine perceperat doctrinam, hoc et ipsum quod inuenerat quale esset perspicere, et si forte perspexit eloquendo aperire et ut perspexisse videretur, consequi nequibat. Obscuritas ergo ingens est in diserendo et horror incultus qui etiam eos qui didicerint vbique sequitur, nisi alioqui eruditione ipsum ingenique bonitate vincant, copiam sane cuius sola est ipsis cura suppeditat. Sed talem qualis in omnibus rebus esse solet, eorum qui numerant non iudicant: Quod autem non est difficile videre: loci sunt nonnulli ex his quos tradidimus: verum non satis diligenter expliciti: quibus omnis artis eius materia continetur. Usus deinde illorum tam perplexe obscureque traditus, ut haec ars quae reliquis aperiendis parata debebat esse, maioribus quam ulla circumfusa tenebris sit penitioribusque latebris eruenda ut ausim contendere: nisi quis maiori mentis vi superet difficultates: non modo non iuuari ab ipsa, sed etiam ingenii aciem nisi sit acerrima retundi. Donandus tamen sic quoque vir ille ingenii praestantis testimonio: nec merita honestissimi propositi laude fraudandus, qui quum plurimum studiis conferre cuperet: contulit certe quod potuit, quoque recte factis satis est, si quid animo suo parum responderit: voluntatem quidem laudes ignoscat ingenio.» RODOLPHI AGRICOLAE PHRISII *Dialectica*, Louanii 1515 [s.p.]

Agricola no dona més detalls. No ens diu en quins escrits o doctrines de l'Art es du a terme l'intent d'«usar els llocs». Reivindica molt fermament la bona intenció de Llull i l'excel·lència de la seva descoberta, i lamenta la seva incapacitat expositiva. D'aquesta manera, salvant en bona mesura Ramon Llull, pot accentuar el seu judici negatiu sobre els comentadors de Llull i criticar aquells que ara s'interessen per l'Art amb una intenció errònia. És una primera formulació del contingut de la crítica al lul·lisme que es farà usual en aquests segles: cerquen aprendre aviat i sense esforços per poder parlar de qualsevol cosa.

Crec que cal insistir-hi. El lloc que Agricola reserva a Ramon Llull en la història, almanco en la de l'ús dels *loci*, és únic. Aristòtil i Ciceró serveixen de precedents, Quintilià no passà de ser un intent (*conatus*), sols Llull escometé el projecte, encara que amb la mancança de no saber-ho exposar.

De les paraules d'Agricola cal subratllar aquests detalls: la referència a aquells que «enumeren, sense jutjar»; en l'obra de Llull hi són presents molts de llocs dels quals ha parlat Agricola en el primer llibre de la seva obra; hi ha una relació directa entre els llocs i la «matèria de l'Art».

Podem amb aquests detalls establir que la font d'informació és *Isagoge*?

Aquesta és, sembla, l'opinió d'Alardus Aemstelredamus en el seu comentari a l'obra d'Agricola.⁶⁶ És un comentari molt interessant per conèixer quina és la figura de Llull vint anys

---

66 RODOLPHI AGRICOLAE PHRISII *De Inventione Dialectica... per Alardum Aemstelredamum accuratius emendati et additis annotationibus illustrati*. Coloniae, 1539.

després del text d'Agricola.⁶⁷ Una de les informacions que ens dona és aquesta, com a comentari a les paraules d'Agricola: «Loci sunt nonulli ex his quod tradidimus», afegeix: «Ad haec omnia plurimum adiumenti attulerit *Isagoge Raimundi in Rhetoricen*, et alia item *Isagoge in artem brevem*.»

Alardus remet a l'obra d'Agrippa de Nettesheim per a un més ampli coneixement de l'obra de Ramon Llull. Es tracta dels *In Artem Breuem Raymundi Lullii Commentaria*, publicats a Colònia el 1533. Una obra certament capital per al lul·lisme del segle XVI i posteriors. En relació amb el tema que aquí tractam, serà suficient recordar que Agrippa enfoca l'explicació del sistema lul·lià definit com «l'Art que és regina de totes les arts, i que condueix al coneixement de totes les altres ciències i arts». A més, el seu aprenentatge es pot aconseguir sense cap preparació i a qualsevol edat. Entre els diversos adjectius que Llull mateix li donà, Agrippa es queda amb el d'*ars inuentiua*, perquè «ens ensenya com trobar i multiplicar coses, termes, proposicions, definicions, divisions, mitjans, llocs, arguments, qüestions, solucions a les qüestions i als arguments, deduccions, veritats i ciències, sobre qualsevol tema, i per a qualsevol objectiu que hom es proposi».⁶⁸

No és el cas, ara, d'estudiar tota la qüestió del lul·lisme

---

67 Alguns detalls: per a la biografia de Llull cita dues vegades l'*Epistola* de Charles de Bouvelles. Sobre Mallorca, cita la referència de Lucà als foners [de *La Farsàlia*, l. I] i explica que era un regne, del qual Llull era senescal. Per a un major coneixement de l'Art, remet als comentaris d'Agrippa. Dona mostres del llenguatge estrany usat per Llull, i fins i tot reproduïx la cèlebre definició d'home («Homo est ens cui proprie competit hominificare»). El judici que li mereixen, però, la doctrina i les obres de Llull, es pot resumir en aquestes paraules: «Quorum uel recordatio nauseam moueat generosis animis ac bene natis ingeniis.»

68 «Dicitur autem haec ars inuentiua, quia docet nos inuenire et multiplicare res, et terminos, et propositiones, diffinitiones, diuisiones, media, loca, argumenta, quaestiones, quaestionum et argumentorum solutiones atque deductiones, ueritates et scientias, de omni re, et ad omne id quod proponitur.» HENRICI CORNELII AGRIPPAE... *In Artem Breuem Raymundi Lullij Commentaria*, Colònia 1533, s/p.

d'Agrippa, que mereix, com tants altres casos, una revisió aprofundida. Però, per a l'objectiu d'aquest treball es fa imprescindible afegir algun comentari més.

L'any 1530 Agrippa publicà la que seria la seva obra més famosa, el *De incertitudine et uanitate scientiarum*. En aquest escrit l'Art de Ramon Llull és presentada de forma molt negativa, justament com totes les altres ciències. Resumint: la «prodigiosa art» de Llull pertany al camp de la dialèctica i té per objectiu trobar manera d'allargar amb paraules i detalls tota classe de disputes, derivant tot més en l'ostentació que no en l'erudició.⁶⁹

Observem que la referència a Llull apareix com un capítol a part, amb el títol *De Arte Lulli* (així és destacat tipogràficament a les primeres edicions i de forma explícita en les posteriors). Segueix els capítols sobre la Retòrica, la Dialèctica i la Sofística i, en la definició de l'Art, es considera una forma de Dialèctica. De bell nou els dos aspectes més destacats són la *inuentio* i la *multiplicatio*.

Hi ha un altre detall que és rellevant per al nostre estudi. Al final del capítol sobre la Retòrica, en parlar dels mals que

---

⁶⁹ «Inuenit autem Raymundus Lullius recentioribus (*sic*) temporibus Dialecticae, haud adsimilem prodigiosam artem, per quam, [...] de quouis subiecto sermone, abunde quis ualeat disserere, atque inuenire quadam artificiosa nominum ac uerborum perturbatione, atque in utranque partem de omni sermone curioso hoc plusquam eleganti artificio, garrula loquacitatis ostentatione disputare, neque ullum uincendi locum aliis relinquere, et res minutissimas et pusillas in immensum dilatare. Sed haec altius repetere non est necesse: nos ampla satis commentaria in hanc artem dedimus alibi, uerum nolo haec alicui fucum faciant in artificio admodum leui, quod et si eisdem extollere uisi sumus, tamen res ipsa palam se facit, ut opus non sit circa hanc magnopere depugnare. Hoc autem admonere uos oportet, hanc artem ad pompam ingenii et doctrinae ostentationem potius quam ad comparandam eruditionem valere, ac longe plus habere audaciae, quam efficaciae, esse praeterea totam ineruditam ac barbaram, nisi elegantiore quadam literatura adornetur.» HENRICI CORNELII AGRIPPAE [...] *De Incertitudine Scientiarum et Artium atque excellentia Verbi Dei declamatio*, Paris 1531, f. 29v-30.

han vingut per aquesta art, conclou amb un atac a Luter i aquells que «volent fer-se ciceronians, es fan pagans» i que, estudiant Aristòtil i Plató, han acabat en la impietat.⁷⁰

Conclusió

Tractant de confegir les informacions que hem pogut ajuntar, podem proposar algunes línies per a la comprensió i avaluació de la referència que Melanchton fa de l'Art de Ramon Llull.

1. Per a Melanchton Llull és un record. El conegué quan era molt jove, i sembla, per tant, que ja no s'ocupà d'ell en anys posteriors.

Podem pensar, per tant, que Melanchton no està del tot al corrent de les obres «lul·lianes» que s'han anat publicant, diguem amb posterioritat als anys 30.

2. El record va unit a dos fets. Primer, l'aura de misteri que envoltava aquells que es deien coneixedors o seguidors de Ramon Llull.

En aquest cas, la descripció vaga dels «lul·listes» sembla desconèixer els greus qualificatius que es llegeixen en obres de l'època, centrades en l'obscuritat del text de Llull i en la pretensió dels seus seguidors que l'Art es pot aprendre en dos dies i que per aquella s'accedeix a un coneixement enciclopèdic.

---

70 «Sed quid ueterum Haereticorum exemplis insistimus? nostra tempora spectemus. Qui sunt duces Germanicarum haeresum, quae ab uno Luthero suscepto exordio, hodie tam multa sunt, ut fere singulae ciuitates suam peculiarem habeant Haeresim? nonne auctores illorum homines disertissimi, linguae eloquentia, et calami elegantia instructi? et quos ante annos aliquot ad linguarum peritia, a sermonis ornatu, a dicendi scribendique promptitudine sic laudatos uidimus, ut nihil illorum laudibus potuisset adiici: hodie uidemus capita et principes Haereticorum: ita sunt adhuc multi, qui eloquentiae dediti, dum uolunt Ciceroniani fieri, efficiuntur pagani, et qui Aristoteli et Platoni impensius student, fiunt illi quidem superstitiosi, hi uero impii.» *Ibid.*, f. 26v. Em sembla legítim interpretar que Melanchton és entre els destinataris d'aquesta diatriba. A més de les seves moltes edicions d'obres de Ciceró, la lloança que en fa en els seus escrits i el fet que dedicà cursos a llegir Ciceró justifiquen aquesta opinió. Precisament els anys 1534-1535 Melanchton dedicà uns cursos a llegir el *De oratore* (Cf. *Corpus Reformatorum* II, 798).

3. El segon fet que recorda Melanchton és que l'obra on es transmetia el pensament de Llull no era una obra ben estructurada, sistemàtica, sinó un escrit on, entre altres coses, es tractaven «els llocs i els predicaments».

Tot fa pensar que efectivament aquesta obra era la *In Rhetoricam Isagoge*, publicada el 1515. Aquesta data pot ser que no s'ajusti a la lletra de la narració, que parla «quan jo era un jove adolescent». En efecte, Melanchton tenia aleshores 18 anys.⁷¹

4. Pel que fa al contingut de la doctrina lul·liana, empra, en primer lloc, el terme «ars multiplicandi».

És un terme que no és emprat per *Isagoge*, ni per Agricola. Sí, a canvi, el trobam en la definició de l'Art que dona Agrippa. En realitat Agrippa parla d'*ars inuentiua*, que ensenya a «inuenire et multiplicare». Si tenim en compte que Melanchton parla de Llull precisament a l'interior d'un al·legat contra una errònia interpretació del que és «*ars inuentiua*», podem suposar que hi ha una influència d'Agrippa. Això, però, no obliga a pensar que Melanchton ha vist l'obra d'Agrippa, basta suposar que són els termes ja popularitzats per definir l'Art.

5. En segon lloc, defineix l'Art de Ramon Llull com un projecte que s'inscriu en la recerca d'un instrument que faciliti a l'orador l'acumulació (*copia*) de paraules i de fets que puguin embellir, però també estructurar, el seu discurs.

El terme *copia*, és troba en el pròleg d'*Isagoge*. Melanchton el llegeix segons el seu propi concepte, en el qual la teoria dels *loci* ha derivat de les doctrines clàssiques sobre els predicaments, entre d'altres. En l'Art de Llull hi veu un

---

71 Es podrien proposar dues explicacions. Una, que Melanchton durant una explicació escolar tampoc no cerca una datació gaire estricta. Segona, que hagués tingut accés a l'obra abans de publicar-se. El pròleg a la *Isagoge* diu que es tracta d'un text sobre el qual ja s'ha posat molta pols. De totes formes, aquest mateix autor parla de «libellum», que és el terme que usa en primer lloc Melanchton.

intent no massa reeixit, però que no es pot oblidar del tot.⁷²

6. Aquesta definició de l'Art el porta a considerar-la un precedent de l'obra d'Erasme. Més concretament, considera que l'esquema de Llull i l'esquema de la segona part de l'obra d'Erasme «segueixen el mateix orde».

Certament, aquesta opinió és el més remarcable del text de Melanchton. Sols que la justificació històrica de la versemblança d'aquest parer no existeix. Almanco per ara.

Potser la conclusió final és decebedora. En realitat ja ho sabíem abans de començar la tasca. No hi ha lul·lisme en Melanchton.

El nom de Ramon Llull i la seva Art és omnipresent al llarg dels segles, però, per la major part, és una figura imaginada que s'ha teixit i s'alimenta de fragments autèntics, d'atribucions forçades, de moltes interpretacions que cerquen veure-hi reflectides les pròpies elucubracions. Allò admirable és que, per tot això, la memòria de Ramon Llull es mantingui viva i operant.

Amb la benvolença que mostra Agricola: «Uoluntatem quidem laudes, ignoscas ingenio.»

---

⁷² Molts anys més tard, el concepte de *copia* segueix unit a l'Art. En efecte, l'any 1618 Giulio Pace publicà el seu resum de l'art lul·liana. El títol complet és *Ivlii Pacii Artis Lullianae emendatae libri IV, quibus docetur methodus, per quam magna terminorum generalium, attributorum, propositionum argumentorumque copia, ad inveniendum sermonem de quacumque re, amplificandam orationem, inveniendas quaestiones, easdemque dissoluendas, suppetat*. Almanco quatre d'aquests termes (*methodus, copia, inuentio, amplificatio*) han comparegut al llarg d'aquest treball. I encara un detall que l'assembla a Melanchton: segons el que diu Pace a la introducció de l'obra, ell s'havia entretingut (*passetemps*, en la versió francesa que ell mateix publicà) amb l'estudi de Ramon Llull en la seva joventut. Segons els meus càlculs, entorn de 1595, més de vint anys abans de la publicació.